

ХИТОЙ ЎРТА АСР АДАБИЁТИДА ДРАМАТУРГИЯНИНГ
ТАРАҚҚИЁТИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7335903>

Комилова Шахноза Туробуддиновна.

Тошкент давлат шарқшунослик университети,
Шарк мамлакатлари адабиёти ва
киёсий адабиётшунослик кафедраси
e-mail:sh_muslima@inbox.ru

Аннотация: Ушбу мақола доирасида хитой адабиётида драма жанрининг пайдо бўлишига таъсир кўрсатган ички ва ташқи омиллар масаласи ақс эттирилган. XIII-XIV асрларда хитой драматургиясида шакланган “сивень”, “цзацзюй” жанрларининг ўзига хос жиҳатлари хусусида сўз боради ва бу жанрининг ривожиди ўз ўрнига эга бир қатор драматурглар ижоди хусусида фикр юритилган. Мақолада жанр нуқтаий назаридан XVII-XVIII асрлар келиб драматургияда номлари келтирилган жанрлар билан бирга “чуанци” жанри пайдо бўлиши ва ривожланиши олиб борган тадқиқотлари асосида таъкидлаб ўтилди.

Калит сўзлар: «наньсивень», «цзацзюй», «чуаньци», санскрит драмаси Гуань Хань Синь (关汉卿), Ван Ши Фу (王实甫), Бай Пу (白朴), Ма Жи Юань(马致远)

Аннотация: В данной статье отражен вопрос о внутренних и внешних факторах, повлиявших на появление жанра драмы в китайской литературе. Специфические особенности жанров "Сивэнь", "цзацзюй", которые сформировались в китайской драматургии в XIII-XIV веках, нашли отражение в творчестве ряда драматургов, которым отведено место в развитии этого жанра. В статье освещен жанр с точки зрения, основанной на исследованиях, проведенных в XVII-XVIII веках, возникновения и развития жанра "чжуанци" наряду с жанрами, названными в драматургии.

Ключевые слова. «наньсивень», «цзацзюй», «чуаньци», драма санскрита, Гуань Хань Синь (关汉卿), Ван Ши Фу (王实甫), Бай Пу (白朴), Ма Жи Юань(马致远)

Annotation: This article reflects the question of internal and external factors that influenced the emergence of the drama genre in Chinese literature. The specific features of the genres "Xiwen", "zaju", which were formed in Chinese drama in the XIII-XIV centuries, are reflected in the work of a number of playwrights who have a place in the development of this genre. The article highlights the genre from the point of view, based on research conducted in the XVII-XVIII centuries, the emergence and development of the genre of "chuangqi" along with the genres named in drama.

Keywords. "nanxiwen", "zajui", "chuanqi", Sanskrit drama, Guan Han Xin (关汉卿), Wang Shi Fu (王), Bai Pu (白朴), Ma Zhi Yuan(马致远)

Хитой халқ томоша санъати жуда қадим замонларда вужудга келган ва ўз тараққиёти давомида булғуси сахна кўринишлари учун умумий қонун ва қоидалар сифатида хизмат қилди. Тан даври шоирлари Ли Бо, Ду Фулар шеърияти, Ли Гунцзо, Юань Чжэнь новеллалари асосида, энг аввало, ўз халқига, инсонга бўлган муҳаббатни ўз ифодасини топган. Драматургияда XIII-XIV асрларда келиб янги жанрларнинг пайдо бўлиши туфайли асарларнинг ички тузилишлари биров энгил шаклга келтирилган бўлсада, кучли, теран

мавзулар кўтарилган. Албатта, XVII-XVIII асрлар келиб эса ўрта аср услубидаги сюжетлар, ғоялар, характерлар давом этган, лекин секин-аста ўзлаштириш услубларига қарши кураш бошланган эди.

Мақолани мақсади хитой адабиётида драманинг жанр сифатида тараққиётида таъсир кўрсатган ички ва ташқи омиллар, санскрит драма ва театрининг таъсир масалаларини очиқ беришдан иборат. Ушбу мақсадга эришиш учун хитой адабиётида драматургиянинг пайдо бўлиши, ривожланиши хусусида аниқ маълумотларни келтириш, илк драматик жанрлар, драматурглар ижод намуналари, санскрит драмасининг илк намуналарини санаб ўтиш, жанр сифатида тараққиётини ёритиб бериш керак.

Драматургия ҳар бир халқ адабий меросининг маълум бир қисмини ташкил этади ва ҳар бир адабий ҳодиса каби ўзининг маълум бир тараққиёт босқичларига эга бўлади. Сюжетлилиқ, ҳаракатларнинг зиддиятга асосланиши ва уларнинг сахна, эпизодларга бўлиниши, баённинг йўқлиги, персонажлар муносабатларининг ўзаро сўзлашувга асосланиши драманинг ўзига хос хусусиятидир.

Тарихга назар ташлайдиган бўлсак, ҳар бир халқ адабиёти ва санъатининг гуллаган давлари мавжуд бўлиб, эрамиздан аввалги VIII-V асрларда антик адабиёт, яъни грек адабиёти юксак ривож топга давр бўлган. Ундан кейин Рим адабиётида ривожланиш кузатилади. XVI асрда инглиз адабиётида Шекспир, Марло, Гринн каби буюқларнинг ижодиёти орқали дунё маданиятида янги кўтарилди даври бошланди. XVIII асрда Германияда Гёте, Шиллер ва бир қатор адиблар орқали адабиёт ва санъатнинг юксалиши кўзга ташланади. XIX асрда Француз адабиётини Гюго, Дюма, Стендаль, Флобер, Мопассанлар каби машхурлар дунёга танитдилар. Шарқда эса драма санъатининг ривожини ўзига хос хусусиятларга эгадир. Ҳиндистонда мелоднинг биринчи минг йиллик даврида, Японияда X-XI асрларда, XIII-XIV асрларда Хитойда драма жанр сифатида тўлиқ шаклланди.

XIII асрда яшаб ижод қилган Хитойнинг таниқли драматурглари Гуань Хань Чинь, Ван Ши Фу, Бай Пу, Ма Жи Юань ва бошқаларнинг драматик асарлари ҳозирги кунга қадар ўз кадр-қийматини йўқотмаган. Бу номлар бизни кейинчалик мумтоз деган ном олган ва хитой маданияти рағнақи тарихида алоҳида ўрин тутган, унинг бирмунча демократик жанрларидан бўлган хитой драматургия ва театрининг ўша даврдаги рағнақи билан боғлайди.

XIII асрда, мўғул босқинчилари томонидан хитой миллий санъати қаттиқ таъқиб остида бўлган бир даврда театр ва драматургия етакчи санъат турларидан бири бўлиб қолди. Мўғуллар ҳукумронлиги даврида театр ўзига хос фаолияти билан озодлик ғояларнинг бадий тарғиботида бирмунча таъсирчан восита бўлиб хизмат қилди. Лекин, илғор ғояларнинг оммалашуви халқ учун янада қулай ва тушунарли бадий шаклларни топишни талаб қилар эди. Театр санъати манбаалари қадим-қадимларга бориб тақалади. Хитой адабиётида драма жанри ривожидан биринчи Хитой пьесаси актёрлар томонидан қичкинагина, лекин жуда ҳам эркин формадаги, яъни «сивень» (театр матни) (戏文) ёки «наньсивень» (南戏文) - «жанубий сивень» (жанубий театр матни) деб номланган жанрлар яратилган. Бу жанрларнинг айрим хусусиятлари ҳозирги хитой жанубий театри ва драмаларида сақланиб қолган, яъни қўшиқ куйлаш (ария), прозаик диалог ва пантомимоларнинг (ракс) бирга келиши яққол кўриниб туради.

XIII-XIV асрларда Юань сулоласи ҳукумронлиги даврида драманинг «сивень» жанри янги «цзацзюй» (杂剧)¹ жанрига айлантирилди. Бу даставка Шимолий Хитойда пайдо бўлиб, тез орада «сивень»ни иккинчи ўринга тушириб қўйди ва нафақат шимолда, балки жанубда ҳам ривожлана бошлади.

¹“Цзацзюй” (杂剧) жанрида бирор бир сюжет хикоя қилинади. Хикоя ария ва рақслар билан бир актёр томонидан ижро этилган.

Хитой халқининг ҳам маънавий олами вақт ўтган сари ўзгариб борди. X-XIII асрларга келиб санъат асарини тушунишга қодир томошабинлар сони кўпайиб борди ва бунга, албатта, драматургия ва театр санъати сабаб бўлди. Санъатнинг аралаш тури, яъни драма, мусиқа, воизлик санъати, оммавий сиғиниш маросимлари, халқ томошалари кабилар ривожланди. Император саройидаги олий табақалар учун мўлжалланган сахна томошаларига ҳам зарурат пайдо бўлди. Хитой драматургиясининг ривожини ҳам айтиш шундан бошланади. Хитой драматургиясининг пайдо бўлиши масаласида адабиётшунос олимлар ўз тадқиқотларида хитой драматургияси жанрларининг юзага келишида қадимий хинд маданиятининг Хитойда кенг ёйилиши сабаб бўлди, деган фикрларни илгари сурдилар. Ушбу масалада XX аср бошларига келиб ёзувчи Чжен Чженьдо ва Сюй Дишанлар томонидан бир қатор изланишлар олиб борилган. Илк бор адабиётшунос, ёзувчи Сюй Дишан 许地山 1925 йилда Кембрижда таҳсил олиб юрган кезларида ўзининг “*Хинд драмасининг услуби ва унинг Хитой драмасига оид тафсилотлари*” номли мақоласида айтиш мумкин кўтариб чиққан, эди. Адибнинг илмий тадқиқотлари бир қатор муаммоларни қамраб олган, жумладан, қиёсий адабиётшунослик, Хиндистон ва Хитой маданий алоқалари тарихи ва хориж маданиятининг Хитой адабиётига таъсири кабилар. Сюй Дишан Хитой драматургиясининг пайдо бўлиши Шарқий Туркистон ҳудудларига буддизмнинг Махаяна мактаби таълимотларининг кириб келиши билан боғлиқ, деб ҳисоблайди. У яна шуни таъкидлайдики, мелоддан аввалги иккинчи асрда санскрит драмаси Махаяна буддизми билан бир вақтда шаклланган бўлиб, айтиш шундан бошланади. Хань сулоласида ҳам Махаяна мактаби таълимоти кенг тарқалган. (эр. авв. 206.—эр. 220й.) .

1911 йилда немис олими Генрих Людерс²нинг археологик ишлари орқали Шарқий Туркистон ҳудудларида санскрит драмасининг қўлёзма нусхалари топилади. Буларнинг ҳаммаси Германиянинг Берлин шаҳридаги нашриётда нашр этилади. Булар орасида Асвагхошанин *“Шарипутрапракаран”* драмаси, Кальпанамандитиканин *“Кумаралата”* драмалари ва унга номи номалум матнлар топилган. Бу драмалар Гупталар даврида хинд брахманлари томонидан ёзилган манбалар ҳисобланади. “Шарипутрапракаран” Хитой ҳудудларида топилган энг қадимги асарлардан бири ҳисобланади. Драма матни буддизм асосчиси Гаутама Шакьямуни Шарипутра ва Маудгалаян ҳаётига бағишланган. Шу тариқа Хитойга кириб келган биринчи драматик асар буддизм адабиёти мотивлари асосида ёзилган эди ва бу ўша даврдаёқ хитой тилига таржима қилинган. Кейинги топилма санскрит драмасининг Хитойда кенг ёйилишига таъсир этган асар натака жанрида ёзилган “Майтрисимити” матни ҳисобланади. Матн тохар тилида ёзилган. Кейинчалик илк бор уйғур тилига ва хитой тилларига таржима қилинган. Шу тариқа эрамининг I-VII асрларда “Буюк ипак йўли” орқали Махаяна буддизми кенг ёйилишига ва хитой халқининг хинд драматургияси анъаналари билан танишиш имконини берди. Цин сулоласи даврига келиб Хитойда илк *чжугундяо* и *цзацзюй* номли драматик жанрлар ривожланди

Хитой драмасининг “*цзацзюй*” жанри жуда мураккаб бўлиб, ўзига хос хусусиятларга эга: бу жанрида ёзилган асарлар 4 актдан иборат бўлиб, ундаги ариялар асосий персонажлар томонидан куйланади, қолганлар эса (прозаик) насрий диалогларда иштирок этадилар, ҳар бир акт бир-бирига ўтувчи қофияга эга бўлиб, мусиқаси ҳам мураккаб бўлган. Арияларни куйлашда мумтоз шеърят намуналаридан фойдаланилган. “Цзацзюй”да ҳар бир актдаги ариялар маълум бир тартибда терилган ва ягона оҳангга бирлашиб умумий ҳолда 12-14 актни ташкил этган. Драманинг мана шу ўзига хос хусусияти муаллифдан катта маҳорат талаб қилган, шу сабабли бу жанрдаги асарлар фақатгина малакали муаллифлар томонидангина

²Генрих Людерс(1869-1943)-Шарқшунос-хиндшунос. Шарқ адабиёти бўйича мухбирлар аъзоси (Хиндшунослик)

яратилган. “Цзацзюй” жанрида ижод қилган муаллифларнинг асарлари жамиятнинг юқори табақаларига бағишланган ва у тил жихатдан ҳам мураккаб бўлиб, оддий халқ учун буни тушуниш қийинчилик туғдирган. Бу даврда ёзилган нафақат драматик асарлар, балки насрий, назмий асарларнинг барчаси “веньян” тилида ёзилган эди.

XIII-XIV асрларда айнан оқсуяклар репертуари ҳам яратилади. Ундан кўпинча шаҳарнинг қуйи табақаларидан чиққан қахрамонларга бағишланган маиший комедиялар ўрин олган. Бу давр драматургиясининг ривожига ҳақида сўз кетар экан, албатта, таниқли драматурглар Ма Чжиюан³, Ван Шифу⁴, Бай Пу⁵лар катта ютуқларга эришганлар. Ма Чжи Юаннинг энг машҳур пьесаси “Хан саройида куз” деб номланиб, Юань даври драматургиясининг ишқий-тарихий мавзуда яратилган машҳур асарларидан бири хисобланади. “Қутирган Чжен” ва “Юан минораси” пьесаларида драматург даосизм қарашларини ифодалашга ҳаракат қилган ва мифологик сюжетлардан фойдаланган.

Шундай қилиб, XIII – XIV асрлар оралиғида Хитойда драматургия ўзининг барча асосий жанрлари: комедия, фожа ва драмага эга бўлди.

XV асрга келиб «цзацзюй» жанри секин-аста ўз хусусиятини йўқота борди ва унинг ўрнини «чуаньци» (传奇)⁶ жанри эгаллади. «Чуаньци» жанрининг шакли аввал айтиб ўтилган «сивэнь» шаклининг давоми эди, лекин «чуаньци» ўзининг айрим жихатлари билан фарқ қилади. Мин⁷ давридаги муаллифлар бу жанрга кўпроқ марожаат этганлар.

XVII-XVIII асрлар хитой адабиётини ўрганган рус тадқиқотчилари В.М.Алексеев, О.Л.Фишман, Н.Т.Федоренко ва бошқаларни асосан насрий асарлар кўпроқ қизиқтирган. Ушбу давр драмаси тўғрисидаги масала кўтарилган рус тилидаги кам сонли тадқиқотлар орасида Б.Л.Рифтиннинг «Хитой драмаси назарияси (XII аср - XVII аср бошлари)» номли мақоласини қайд этиш мумкин. Вахоланки, XVII аср драматургиясининг истеъдодли вакиллари сони анчагина бўлиб, уларнинг асарлари теран мазмуни, сюжетларининг ранг-баранглиги билан ажралиб туради ва шак-шубҳасиз бадиий қийматга эга бўлган асарлардир. Манчжурияга қарши кураш ва ватанпарварлик XVI асрда ҳаётнинг турли жабхаларидаги феодал жабр-зулмига қарши муносабат сифатида юзага келган ва XVII асрнинг иккинчи ярмига келиб ўз чўккисига кўтарилган маърифатчилик ҳаракатининг ажралмас қиррасига айланди. Манчжуриялик илк подшолар хитой зиёлиларига нисбатан икки ёқлама сиёсат олиб бордилар. Син сулоласи вакиллари хайрихоҳ бўлмаган, феодал жамият негизлари ва унинг мафкурасини танқид қилган одамлардан шафқатсиз ўч олган холда, улар айни вақтда ёзувчилар, олимларни ўз томонига оғдиришга, уларнинг фаолиятини ўзига маъқул томонга йўналтиришга ҳаракат қилдилар.

XVII асрнинг иккинчи ярмида хитой драматургиясида муайян жонланиш юз берган. Ўша даврда тарқалган “Чуанци” жанрида кўп сонли асарлар яратган драматурглар, шу жумладан хаваскор ижодкорлар пайдо бўлган. Кўпгина пьесаларда чет эллик босқинчилар асосан ниқоб остида қораланган; миллий манфаатларни топтаб,

³ Ма Чжиюань (马致远) (тахминан 1250 — 1324 йиллар) — машҳур юань драматурги, шоирларидан бири (цзацзюй жанрда пьесалар ва цюй жанри шеърлар муаллифи).

⁴ Ванг Шифу (王实甫) - Хитой драматурги, XIII – XIV асрларда яшаб ижод қилган.

⁵ Бай Пу (白朴) - тахаллуси Таису бўлиб, 1226 йилда ҳозирги Шанси провинциясида туғилган. “Чу” (曲) жанрида ҳам 37 та шеър ёзиб қолдирган

⁶ «Чуаньци» пьесаларида воқеа ва ходисалар кўпайиб, улар кенгрок ёритила бошланган. «Чуаньци» деярли «цзацзюй»га нисбатан эркинроқ тарзда эди.

⁷ 1368 йилда Юань сулоласи барҳам топганидан кейин мамлакатда халқ қўзғалони оқибатидан Мин сулоласи ҳукумронлигини ўрнатади, 16 та императорлар томонидан 276 йил ҳукумронлиги давом этади. 1644 йилда манбжурлар томонидан сулола ҳукумронлигига барҳам берилади.

истилочилар томонга ўтган хоинлар қораланган; ўша даврда ҳукм сурган конфуцийчилик ахлоқига қарши норозилик оҳанглари янграган; ҳис-туйғулар, севги эркинлиги куйланган; аёлларнинг ақли ва фидойилигига таҳсинлар айтилган. Драматурглар кўпинча ўз бурчига содиқ бўлган оддий одамларни шарафлаганлар. Маърифатпарварлик руҳи билан суғорилган ҳақиқий, воқеликни фош қилувчи асарлар билан бир қаторда, конфуцийчиликнинг қотиб қолган ақидаларини тарғиб қилувчи драмалар ҳам яратилган. Бу давр драматурглардан бири Ли Юй⁸ тарихий қаҳрамон билан боғлиқ воқеаларни юзаки намойиш этишдан воз кечиб, инсонларнинг реал ҳаётини тасвирлашга, уларнинг ички дунёсига эътибор беришни талаб қилди, у илк бор ижодида «характер»га, унинг «ўзига хослиги ва жозибдорлиги»га эътибор берди, ғайритабиий сюжетларни рад этди, театрни янгилаш, такомиллаштиришга қаратилган усуллар ва воситаларни тарғиб қилди. Комедияга ва сатирага мустақил ва бадиий жиҳатдан тўлақонли жанр сифатида қаради. Драматургияда бу даврга келиб янги жанрларнинг пайдо бўлиши туфайли асарларнинг ички тузилишлари бироз енгил шаклга келтирилган бўлсада, кучли, теран мавзулар кўтарилган. Албатта, ўрта аср услубидаги сюжетлар, ғоялар, характерлар давом этган, лекин секин-аста ўзлаштириш услубларига қарши кураш бошланган эди.

XVII аср Хитой адабиёти тарихида “кеч ўрта аср” адабиётидан “янги даврга ўтиш даври” деб юритилади. Бироқ XVI асрнинг иккинчи ярмида бошланган адабий жараёнлардаги ўзгаришлар Хитойда XX асрнинг бошларигача давом этган.

Хулоса қилиб айтганда, атрофдаги воқеликнинг кескин зиддиятлари, узоқ ва яқин ўтмиш воқеалари, Даос ва Будда афсоналари, халқ афсоналари шаҳарлардаги кўплаб театр сахналарида ва қишлоқ ибодатхоналаридаги сахна жойларида жонли тасвирларда ўз ифодасини топди. Тарихий асарлар, бадиий қисса ва оммабоп ҳикоялар тўпламлари, фалсафий масаллар, таниқли шоирларнинг шеърлари - буларнинг барчаси драматургларнинг ижодий тасаввурлари учун манба бўлиб хизмат қилган, кўпинча бошқа жанрларда янги асарлар манбаи бўлиб келган.

Фойдаланилган адабиётлар

1. 中国现代文学史。1917-1997。北京/2008。
2. 中国戏剧史、北京、2015
3. Абдусаматов Х. Драма назарияси. Ғ.Ғуллом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000 й.
4. Зиямухамедов, Д. Т. (2021). КОНЦЕПЦИЯ ОБЩЕСТВА И ЧЕЛОВЕКА В НОВЕЛЛАХ ПУ СУНЛИНА. Социосфера, (3), 23-31.
5. Abdullayevna, N. S. (2019). Языковая политика в Китае: идентификация общественно-политической терминологии Насирова Саодат Абдуллаевна. *КИТАЙСКАЯ ЛИНГВИСТИКА И СИНОЛОГИЯ*, 3, 384.
6. NS Abdullayevna. 上合组织国家的科学研究: 协同和一体化。In 上合组织国家的科学研究: 协同和一体化 · 87, 0

⁸Ли Юй (李渔) XVII аср драма жанри ривожиди, драматургия назарияси ва сахна маҳорати намояндаси.